

tlu, budući da Vojna Hrvatska predstavlja »rubni prostor« srpske nacionalne integracije, dok je to »težišni prostor« hrvatske nacionalne integracije. Otkrivajući pojedina obilježja tih procesa i promatrajući ih na dvije razine — regionalnoj i univerzalnoj — Roksandić je uspio da ponudi brojna originalna rješenja, mada je najveća vrijednost ovog dijela njegove knjige u novom pristupu uočavaju problema, čak i onih za koje nije ponudio nikakva odgovara.

Knjiga dr. Drage Roksandića, koja u centru ispitivanja ima jedan relativno mali i jasno omeđeni teritorij u kratkom vremenskom razdoblju, dokazuje da regionalna historija, ako se težište istraživanja stavi na historiju društva, a ne pojedinačnih i izoliranih činjenica, predstavlja nužnu stepenicu ka znanstvenom ispitivanju strukturalnih procesa »dugog trajanja« u širim cjelinama. Roksandićeva knjiga, inspirativna s metodološkog stanovišta, pobuđuje pažnju znanstvene javnosti i to podjednako historičara, sociologa i filozofa povijesti.

Husnija Kamberović

Nikša Stančić, *Gajeva »Još Horvatska ni propala« iz 1832—33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*. Izd. »Globus«, Zagreb 1989, 178 + XLVIII faksimila.

Jedan je ugledni historičar zapisao da su nacionalni prepородi otpočeli anegdotski kao pokret izolirane manjine, toliko male da je izgledalo da bi historija prepородa završila ako bi se slučajno krov kafane srušio na okupljene domorodne prepородitelje, ali je proces oblikovanja prepородne ideologije bio dugotrajan i mukotrpan, o čemu svjedoči i najnovija knjiga dr. Nikše Stančića o ideologiji Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog prepородa. Gaj je konzistentan sustav hrvatske nacionalne integracijske ideologije gradio u tišini svoje sobe, proučavajući literaturu u kojoj je tražio oslonac za tvrdnje o historijskom kontinuitetu i jezičkoj zasebnosti hrvatskog etnikuma u okviru južnoslavenske (ilirske) cjeline, često mijenjajući svoje klasifikacije južnoslavenskih naroda i jezika i više puta u razdoblju do 1835. formulirajući pojedine elemente svoje ideologije, ostavljajući tako trag o razvoju pojedinih svojih shvaćanja. U pjesmi *Još Horvatska ni propala* Gaj je formulirao jedan elemenat nacionalne integracijske ideologije (opseg hrvatskog etnikuma), koju je upravo tada oblikovao. Dr. Nikša Stančić je na temelju njemačkim jezikom pisanih spisa i koncepata studija sačuvanih u Gajevoj rukopisnoj ostavštini utvrdio prepородnu funkciju te pjes-

me, sagledajući njene ideološke elemente u kontekstu cjelovitog Gajevog ideološkog sistema i prikazao u novom svjetlu razvoj ideologije ilirizma, pružajući na taj način vrijedan doprinos proučavanju socijalnih i nacionalnih procesa na hrvatskom prostoru u prvoj polovici XIX stoljeća.

Monografija dr Nikše Stančića je podijeljena u četiri poglavlja. U prvom (*Rukopisi i tiskana izdanja 1833—1849*, 15—54), autor je utvrdio da je od nastanka Gajeve pjesme do kraja ilirskog pokreta nastalo trinaest manje ili više različitih tekstova — četiri u rukopisu i devet tiskanih izdanja. Stančićevo je mišljenje da »razlike između pojedinih redakcija teksta i postupci prilikom objelodanjanja ne govore toliko o promjenama u Gajevoj nacionalnoj ideologiji, kako bi se u prvi mah moglo pomisliti, već o njegovoj spretnosti i detaljno razrađenoj taktici koju je primjenjivao bacivši se 1835. u javni život i otpočevši preporodnu akciju« (21—22). Prvi put je Gajeva pjesma tiskana u *Danici* br. 5. od 7. februara 1835, ali je zanimljivo da tekst pjesme nije bio identičan u čitavoj nakladi tog broja. Uz ostala manja odstupanja, najvažnija je razlika u onom dijelu 8. kitice u kojem se određuje pojam »Horvata stare države«. U jednom dijelu naklade među »Horvate stare države« ubrojani su »Zkup Boshnyaczi, Iztrijanczi / Ter Dalmaczija«, dok je u drugoj verziji taj stih izmijenjen i glasi: »Boszna, Szerblji, Iztrijanczi / Ter Dalmaczija«. Popis je, dakle, proširen »Serbljima«, a iz analize Gajeve nacionalne ideologije toga razdoblja proizlazi da je Gaj pod »Serbljima« podrazumijevao Srbe u Hrvatskoj, kao dio jedinstvenog srpskog etnikuma. Stančić je mišljenja da je Gaj »pjesmu tiskao u različitim verzijama vjerojatno zbog toga što je mislio na osjetljivost različitih sredina u koje nije htio dirati na samom početku svog javnog djelovanja«, pa je dio naklade s verzijom bez »Serblja« namijenio pretplatnicima iz Zagreba i kajkavske civilne Hrvatske, jer je tu mogao očekivati otpor južnoslavenskom okviru svoje ideologije, budući da su na tom prostoru bila prisutna shvaćanja po kojima su svi stanovnici historijskih hrvatskih zemalja Hrvati, dok je dio naklade u koju je uvrstio i Srbe namijenio pretplatnicima izvan uže Hrvatske (30—31).

U drugom poglavlju (*Nastanak pjesme*, 55—93), autor je sebi postavio zadatak da na temelju postojećih izvora pokuša preciznije odrediti vrijeme nastanka pjesme. Izvori za preciznije datiranje pjesme su: 1. datacija koju je Gaj, radeći krajem 1834. na štokavskom prepjevu pjesme, nadopisao pri vrhu »prvopisa« po kojoj je pjesma nastala »Vu Bechu 1833 v'proszinczu«, što na kajkavskom znači u januaru; 2. datacija iz 1848, na njemačkom prevodu u *Luni*, koja, također, potječe od Gaja i prema kojoj je pjesma ispjevana u martu 1833 (gedichtet im März 1833), ali budući da je ta datacija kasnija ona je manje pouzdana od one na »prvopisu«; 3. Gajeve romantične priče iz 1860-ih godina zagrebačkom muzikologu Franji Kuhaču i pub-

licisti Gjuri Deželiću. Historičari književnosti i danas, oslanjajući se, uglavnom, na navedena Gajeva kazivanja, pred očima čitalaca slikaju vedru zimsku noć, mjesecinom obasjani sniježni krajolik i Gaja koji, u zaprežnim saonicama, zanesen ljepotom domovine, osluškajući iz daljine guđenje kontrabasa na seoskoj svadbi spontano slaže stihove i napjev: »Još Horvatska ni propala dok mi živimo«. Prema tim podacima, koji su do nas stigli posrednim putem, pa su stoga i manje pouzdani, pjesma je nastala 1833, za vrijeme Gajeve noćne vožnje saonice iz Zagreba u Samobor.

Stančić je manirom vrijednog historičara, ne odbacujući *a priori* nijedan podatak, analizirao Gajeva pričanja konfrontirajući te podatke s drugim nespornim podacima. Pri tome je pošao od zaključka, izvedenog iz Gajeva pričanja, da pjesma nije nastala odjednom i da treba razlikovati vrijeme kad je Gaj dobio inspiraciju za pjesmu i kad je napisao prvu ili, možda, još i drugu kiticu, od vremena kad je oblikovao cjelovitu pjesmu. On je utvrdio da se epizoda s Gajevim putovanjem iz Zagreba u Samobor nikako nije mogla desiti 1833, jer je on tad bio u Beču, već jedino 1832. U postupku verifikacije Gajevih kazivanja i provjere njihovih podataka Stančić je nastojao odgovoriti na nekoliko pitanja: 1. kad je Gaj tokom 1832. boravio u Zagrebu i da li je u tom razdoblju putovao u Samobor; 2. kad s obzirom na običaje vezane uz pojedina razdoblja crkvene godine, nisu održavane svadbe ili općenito zabave sa svirkom i plesom; 3. kad su tokom 1832. u okolici Zagreba vladale klimatske prilike kakve je Gaj opisao, i 4. potvrđuju li istraživanja folklorne glazbe da se u XIX stoljeću u okolici Zagreba svirao »tanec« s motivom koji je u podlozi napjeva Gajeve pjesme? Stančić je na osnovu Gajeve prepiske tačno utvrdio u kojem razdoblju je Gaj boravio u Zagrebu i kad je putovao u Samobor; također je ustanovio da s obzirom na strogo poštivan običaj u prvoj polovici XIX stoljeća, u razdoblju korizme (koja je 1832. trajala od 7. marta do 21. aprila), te u razdoblju došašća (od 2. do 24. decembra) nisu održavane nikakve zabave na kojima bi se »tancalo« uz svirku seoskih »muzikaša«, pa prema tome Gaj tad nije ni mogao čuti guđenje »bajsa« na seoskoj svadbi, a na osnovu izvještaja o vremenskim prilikama u Zagrebu koje je donosio *Agramer politische Zeitung* tačno je rekonstruirao vremenske prilike od kraja 1831. do početka 1833, koje bi odgovarale Gajevom opisu svoga putovanja iz Zagreba u Samobor, dok su folklorna istraživanja muzikologa Franje Kuhača potvrdila da postoji narodna plesna skladba s pratnjom koju je Gaj mogao čuti i koja mu je mogla poslužiti kao ritmički obrazac prema kojemu je gradio stihove svoje pjesme. Konfrontirajući sve te podatke autor je došao do zaključka da su prvi stihovi pjesme mogli nastati u januaru i februaru, jer su to bili jedini mjeseci s hladnim razdobljima tokom 1832. Kad se znade da je Gaj 12. februara bio u Samoboru, u koji je doputovao »možda koji dan ranije, oko 10. veljače«, a s obzirom da je 9. februara bila mjesecina, onda se vremenski okvir nastanka prvih stihova može još više

suziti i pretpostaviti da su oni nastali oko 10. februara 1832. Kasnije je Gaj pjesmu više puta redigirao, da bi je dovršio i dao joj konačan oblik u Beču početkom 1833. godine.

Treći dio (*Gajeva nacionalno-integracijska ideologija do 1835. godine*, 95—145) centralni je dio knjige, jer govori o genezi i polaganom doziranju Gajeve nacionalne integracijske ideologije u konzistentan sustav i omogućava da se u cijelosti shvati ideološka osnova njegove pjesme *Još Hrvatska ni propala*. Do početka ilirskog pokreta Gaj je više puta formulirao pojedine elemente svoje ideologije, prolazeći pri tome kroz više razvojnih faza. On se već kao gimnazijalac interesirao za nacionalnu problematiku, a na studije u Grac 1826. otišao je s ciljem da istraži hrvatsku historiju kako bi mogao potvrditi historijski kontinuitet postojanja hrvatskog naroda i time argumentirati njegovu individualnost. Međutim, postojeće slavističke klasifikacije, koje su naciju temeljile na jezičkom načelu, nisu ostavljale mjesta za postojanje hrvatske nacije, već su teritorij na kojem je djelovao proces hrvatske nacionalne integracije dijelili između Slovenaca i Srba. Takvo učenje zastupali su tada najveći slavistički autoriteti, kao što su Dobrovski, Kopitar, Karadžić i Šafarik, pa je Gaj odgovarajući model za oblikovanje konzistentnog sustava hrvatske nacionalne ideologije, koji bi bio temeljen ne samo na »znanstvenoj« predodžbi o historijskom kontinuitetu, već i o jezičnom jedinstvu hrvatskog naroda, pronašao u učenju slovačkog pjesnika Jana Kallára, čija klasifikacija slavenskih naroda nije, poput ostalih slavističkih klasifikacija, dijelila Hrvate između Slovenaca i Srba, već je jedinstveni slavenski narod dijelila u četiri »glavna plemena« i to: Ruse, Poljake, Čeha i Srbe. Gaj je malim pomacima, zamjenom srpskog imena za sve Južne Slavene neutralnim imenom (ilirskim), te priznavanjem uži individualnosti u sklopu zajedničke južnoslavenske individualnosti, oblikovao ideologiju koja je bila kompatibilna s procesom hrvatske nacionalne integracije. Već u *Kratkoj osnovi hrvatsko-slavenskog pravopisanja* (*Kurzer Entwurf einer kroatisch-slawischen Orthographi*, Budim 1830) Gaj je iznio misao da su svi Slaveni jedna nacija, da govore jednim jezikom (slawischen Sprache) koji se dijeli na četiri književna »narječja«, ali je tada izbjegao da imenuje »četvera glavna narječja« tog »slavenskog jezika«. U jednom drugom rukopisu, nastalom također 1830, kojeg Stančić naziva *Spis o hrvatskom jeziku i književnosti*, a koji je dosad u literaturi navođen pod naslovom *O ujedinjenju Slavena nastanjenih u staroilirskim krajevima u jednom književnom jeziku* (*Über die Vereinigung der in den altillyrischen Distrikten wohnenden Slawen zu einer Büchersprache*), Gaj je jedno od »glavnih narječja« iz *Kratke osnove* nazvao ne ilirskim već južnoslavenskim imenom (südslawischer Dialekt), a u okviru tog jedinstvenog narječja postoje uže cjeline koje Gaj naziva »podnarječja« (Unterdialekte): slovensko, hrvatsko i srpsko. Od početka 1832. Gaj je počeo da za južnoslavensku cjelinu upotrebljava

ilirsko ime, što se vidi i iz jednog zapisa nastalog na sastanku održanom početkom 1832. u kući udovice Bornemissa-Stolniković na Kapucinskom trgu br. 3, kojem su prisustvovali, osim Gaja, još Fran Kurelac, Nikola Marković, Dragutin Rakovac, Matija Smodek, Antun Vakanović i Ljudevit Farkaš Vukotinović (intelektualna preporodna jezgra), gdje je donesena odluka da se osnuje jedna središnja nacionalna kulturna i znanstvena institucija pod nazivom »Društvo ilirsko«. U skladu s tadašnjim vrhunskim argumentom u teoriji nacija, Gaj je, shodno svojoj klasifikaciji slavenskih jezika, južnoslavensko pleme (Stamm) velikog slavenskog naroda dijelio na tri potplemena (Unterstamm): slovensko, hrvatsko i srpsko. Međutim, već 1832—33. on je izgradio novu varijantu svoje nacionalne ideologije u kojoj je odnose između »potplemena« postavio drugačije. U spisu o nekim problemima hrvatske historije IX stoljeća (*Ein Fragewort über Croatien im Anfange des neunten Jahrhunderts*), koji je nastao 1823—33, kad i *Još Horvatska ni propala*, Gaj je iznio novu klasifikaciju južnoslavenskih jezika i naroda zadržavajući ilirski okvir, ali napuštajući dotad tročlanu unutanju strukturu (Slovinci, Hrvati, Srbi) zamijenivši je dvojnomo (Hrvati, Srbi). Takvo bipolarno shvaćanje strukture Južnih Slavena, pjesničkom formom izneseno i u *Još Horvatska ni propala*, a koje je hrvatski etnikum smještalo u opsegu od (uključivo) Koruške do Bosne, Gaj je zadržao i na početku preporodnog pokreta 1835, ali se već krajem te godine ponovo vratio klasifikaciji koju je u svojim rukopisima zastupao 1830, priznavajući individualnost Slovenaca, što potvrđuje i poziv na pretplatu za 1836. u kojem se veli da će *Danica* donositi priloge o historiji »Ilirov to jest južnih Slavjanov: Serbljev, Horvatov i Slovencev« (140).

Četvrto poglavlje (*Pjesma od zamisli do odlaska u povijest*, 147—169) bavi se sudbinom pjesme od njezina nastanka do kraja ilirskog pokreta. Autor konstatira da je Gaj na ideju o rodoljubnoj pjesmi došao 1831, kad su, u vrijeme krize ustanka u Poljskoj, počeli u Peštu pristizati poljski emigranti i tu pjevati svoju pjesmu (danas poljsku nacionalnu himnu), koja počinje stihovima: *Jeszce Polska ni zginela póki my zyjemy*. Tad se u Gaja rodila misao da ispjeva jednu pjesmu koja bi imala funkciju buđenja nacionalne svijesti hrvatskog naroda, pa je, u tom smislu, i ispjevao nekoliko pjesama, da bi 1832. »konačno našao pravi motiv i dao novi oblik pjesme koju je dugo snovao. Inspiraciju za prvu kiticu, kao zametak buduće pjesme, i za napjev dobio je sa jednog od svojih putovanja iz Zagreba u Samobor« (151—152). Zbog velike sličnosti početnih stihova Gajeve pjesme i *Marša Dabrowskog* Stančić konstatira da je *Još Horvatska ni propala / dok mi živimo* hrvatska prilagodba početnog stiha poljske nacionalne himne. Godine 1835. Gajeva pjesma je krenula svojim pohodom prve preporodne budnice, počela se pjevati u društvima i za vrijeme različitih preporodnih manifestacija, ali je već 1848. ona postala dio historije i »predmetom historijskih istraživanja. Istodobno su pjesmu preuzeli novi

događaji i namijenili joj drugačiju ulogu, te ni istraživanja njezina nastanka i njene ideološke osnovice nisu ostala sasvim nepristrasna« (169). Stančić je, pak, sustavno, nepristrasno i s drugačijih metodoloških pozicija progovorio o nastanku, sadržaju i preporodnoj funkciji Gajeve pjesme, ne baveći se njenom sudbinom nakon toga što je ona odigrala svoju izvornu funkciju budnice hrvatskog narodnog preporoda.

Monografija dr Nikše Stančića sadrži još opširan zaključak na njemačkom jeziku i kazalo imena, a u prilogu su dati faksimili rukopisa, notnih zapisa i tiskanih izdanja pjesme *Još Horvatska ni propala* iz razdoblja 1832—1848. godine. Zahvaljujući činjenici da se temelji na dosad nedovoljno korištenim Gajevim spisima, ona pred čitaocima otkriva novu sliku ranog Gaja i njegovu ideologiju u pripremnom razdoblju preporodnog pokreta sadržanu u rukopisima i pjesmi *Još Horvatska ni propala*, a svojom metodološkom originalnošću i naučnim rezultatima predstavlja vrijedan prilog razvoju naše historiografije.

Husnija Kamberović

Osvoboditeljnaja borba naroda Bosne i Hercegovine i Rossija 1850—1864, Moskva 1985, 494 i 1865—1875, Moskva 1988, 438.

Obogaćivanje naše literature zbirka arhivskih dokumenata predstavlja preduvjet za izvođenje znanstvenog istraživanja historije Bosne i Hercegovine druge polovice XIX stoljeća na viši metodološki i sintetski stupanj. Dosad su takve zbirke bile rijetkost, a i one postojeće (osim izvještaja talijanskog konzulata 1863—1870. koje su još 1958. objavili Hamdija Kreševljaković i dr Pavle Mitrović) uglavnom su crpile građu iz austrijskih arhiva, dok građa ruske provenijencije o historiji Bosne i Hercegovine ne samo da nije sistematski publicirana, već je i u historiografskim istraživanjima malo korištena, što je najvećim dijelom posljedica zatvorenosti ruskih arhiva, a ne stava historičara o mogućoj vrijednosti te građe. Danas, zahvaljujući suradnji sovjetskih i bosanskohercegovačkih historičara, u publikacijama koje su zajednički objavile Akademija nauka SSSR-a i Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, imamo na jednom mjestu sakupljen veliki dio dokumenata ruske, i ne samo ruske, provenijencije, koji omogućuju da se događaji i procesi u Bosni i Hercegovini druge polovice XIX stoljeća, osobito proces unutar-njeg dozrijevanja nacionalnih pokreta, sagledaju u novom svjetlu. Redakcijski kolegij, predvođen uglednim historičarima-akademicima